

CONSTANTINOBLA

Lluís Papiol Molné⁽¹⁾

Meta de viatgers que, en diferents èpoques, han descrit els monuments de la ciutat antiga englobats en les estructures modernes. Capital de l'imperi romà a Orient, la major part de la informació de la urbs procedeix de les fonts escrites sobre ella mateixa. Les excavacions a la zona del Gran Palau gairebé ni han extret la meitat de la totalitat del jaciment.

UNA CIUTAT AMB MOLTS NOMS

Bizanci, Constantinobla, Istanbul i, per últim, Ankara. Aquests són els quatre noms que ha rebut al llarg de la història la ciutat que va arribar a ser la capital de l'Imperi romà d'Orient i, des de l'època de l'emperador Constantí el Gran fins a la conquesta dels turcs l'any 1453 una de les ciutats més pròsperes de la Mediterrània.

La seva continua ocupació, així com els nombrosos terratrèmols i incendis que van arrasar la ciutat, dificulten les excavacions i la reconstrucció del lloc a través de les dades arqueològiques, sobretot en allò que es refereix a les fases més antigues. No obstant, s'obté abundant informació de les fonts i els escrits deixats pels viatgers que van poder contemplar, en diferents èpoques, els monuments de la ciutat.

Les excavacions que es van portar a terme a la zona del Gran Palau han tret a la llum només la meitat de tot el jaciment. L'àrea meridional del Gran Palau dels Emperadors i la zona urbana adjacent, al sud de l'Hipòdrom, constitueixen el parc arqueològic de Sultanahmet.

A la part asiàtica de la urbs de la zona arqueològica de major importància és la de Küçükyali, les ruïnes de la qual han estat objecte de controvertides interpretacions des de finals del segle XIX, considerades per alguns com a vestigis del palau de Bryas, de l'emperador Teòfil entre els anys 830 i 837, i per altres com el monestir de Satyros, edificat en torn a 867-877 sobre les runes d'un temple dedicat a Satyros.

(1) Vull expressar el meu agraïment a l'Àlex Salvat Papiol que ha estat l'autor de la reproducció de les fotografies d'aquest article.

Després d'una alternança d'estudis i hipòtesis, les investigacions iniciades el 1995 i realitzades l'any 2002, tendeixen a inclinar-se més per la identificació del complex amb el monestir de Satyros.

PRIMER VA SER COLÒNIA GREGA

Istanbul sorgeix sobre un promontori que domina l'entrada del Bòsfor amb set petites elevacions i banyada al nord pel braç de mar que penetra en el denominat Corn d'Or. El lloc va ser freqüentat ininterrompudament des d'abans del 667 a.C., data de la fundació de Byzantium a l'extrem del promontori dels colons grecs de Megara.

De la complexa història de la ciutat es recorda com a principals esdeveniments la conquesta, per part dels perses, a finals del segle VI aC i en el segle següent la seva incorporació a la Lliga Delio-Àtica 478 aC., les rebel·lions a Atenes 440 i 441 aC i el sotmetiment a l'atenenc Alcibiades 408 aC, primer, i a l'espartà Lisandre 405 aC, després. Després de resistir l'assetjament de Felip II de Macedònia 340-341 aC., Bizanci va aconseguir conservar la independència durant força temps, i a l'època romana, després d'incorporar-se a la província de Bitínia, fou declarada per Pompeu ciutat lliure.

L'any 196 dC, no obstant, fou sancionada per l'emperador Septimi Sever per haver donat suport a Pescenni Niger, governador de Síria, durant la lluita per voler-se

Una vista d'Istanbul moderna: la Banya d'Or, el braç del mar que mira cap al centre històric.

Estela funerària de pedra d'un legionari romà, que representa parts de l'armadura i de les armes.

nomenar emperador. Després d'un dur setge a la ciutat va patir un violent saqueig i l'enderrocament de la muralla. Més endavant, el mateix Septimi Sever, gràcies a una intervenció del seu fill Caracal·la i havent comprès la importància estratègica del lloc va reconstruir i embellí la ciutat.

A mitjans dels segle III dC, la situació a Roma era caòtica i, fins i tot, hi van arribar a haver set emperadors simultàniament. Els pobles bàrbars van fer incursions destruint els campaments i les ciutats romanes i amb aquestes incursions es va contribuir a la decadència de la qualitat de vida en elles i poc a poc es va desmoralitzar tot el poder: cultural, polític i militar. La crisi dins de l'imperi i principalment a Roma és absoluta i els governants comencen a preocupar-se i mobilitzar-se.

Constantí el Gran emperador

L'emperador Constantí I el Gran, després d'obtenir una victòria sobre l'emperador Magenci, derrotat al Pont Milvi l'any 312, va fer que es tolerés definitivament el cristianisme a l'Imperi i a l'any 313 va proclamar l'edicte de Milà que va afavorir els adeptes de la nova religió, en aquest edicte també va participar l'emperador Licini, que va morir un any després i Constantí va quedar com a únic amo del govern imperial.

Constantí representa el naixement de la monarquia absoluta, hereditària i per dret diví. Durant el seu regnat es va introduir importants canvis que afectaren tots els àmbits de la societat del Baix Imperi. Reforça la cort, les lleis i l'estructura de l'exèrcit.

La seva relació amb el cristianisme fou difícil ja que fou educat en l'adoració del déu Sol (*sol invictus*), el símbol del qual portava i estava oficialment associat a l'emperador. Constantí es va declarar finalment a sí mateix cristià quan tenia més de quaranta anys.

La Batalla d'Adrianòpolis a l'any 324 va representar el final de la vella Roma i l'inici de l'imperi d'Orient com un centre del saber, de la prosperitat i de la preservació de la cultura. Constantí va reconstruir la ciutat de Bizanci, el nom de la qual procedia dels colons grecs que la van fundar l'any 667 a.C., i li va canviar el nom posant-li el de "Nova Roma" a l'any 324 dC. Li va atorgar un senat i oficials civils de manera similar a l'antiga Roma i sota la protecció de la suposada Vera Creu, la vara de Moisès i altres relíquies sagrades. Les imatges dels vells déus van ser reemplaçades o assimilades amb la nova simbologia cristiana, sobre el lloc on s'aixecava el temple d'Afrodita s'hi va construir la nova Basílica dels Apòstols la va denominar Santa Sofia i la seva obra es va començar l'any 326.

Constantí, després de sancionar la capital de Bizanci per haver donat suport al seu rival Licini, la va fer capital de l'Imperi el dia 11 de maig de l'any 330 i li va posar el nom de Constantinobla, la situació geogràfica d'aquesta zona era molt determinant per al control del *limes* oriental. La urbs va perdre així el seu nom grec i adoptà el de l'emperador.

Constantí dedicà la nova capital de Constantinobla, que es convertiria en la seu de la cristiandat bizantina durant un mil·lenni, ho va fer usant la diadema dels rajos de sol d'Apolo. Constantí va seguir la política de l'emperador Dioclecià de consolidar l'Imperi i adaptar-lo a les exigències de l'absolutisme.

Vàries generacions més tard es va difondre una història sobre la visió divina que portà a Constantí a reconstruir la ciutat, segons la qual, un àngel que ningú més podia veure el va conduir en un circuit a través dels nous murs. Després de la seva mort, la ciutat va tornar a canviar el seu nom pel de Constantinobla, "la ciutat de Constantí", i es va servir de forma gradual en la capital de l'Imperi.

UNA NOVA ROMA

La ciutat grega, rodejada de muralles, tenia una acrópolis sobre el cim oriental i una àgora a la plaça que després va ocupar la basílica de Santa Sofia. En aquella època ja existien estructures tals com estadis, gimnasos, altars i temples (entre ells els de Poseidó, Zeus, Afrodita i Apol·lo). A l'emperador Adrià se li atribueix un aqüeducte.

Després del setge de Septimi Sever, la ciutat fou ampliada i monumentalitzada. Certament, daten de l'època dels Severs el començament de la construcció del gran hipòdrom, que s'inspirava en el circ Màxim de Roma, i l'edificació d'un teatre, un amfiteatre i les instal·lacions termals (termes de Zeuxippus i termes de Kaminia).

Amb la designació de Constantinobla com a capital de l'Imperi, 11-5-330, la ciutat va conèixer un significatiu creixement urbanístic. Fou erigida una nova muralla (acabada a l'any 328) i es reorganitzà el sistema viari, que girava entorn del principal eix urbà, la via Regia o Mese, en direcció a Tesalònica, i un altre eix que conduïa al

Danubi. Basat en el sistema fòrum-palau-hipòdrom-apostoleion, el programa monumental de Constantí tenia per objecte subratllar les analogies amb la gran Roma i elogiava a l'emperador, com a *philos theou*, favorit de Déu. El nou fòrum circular acollia una columna triomfal amb decoracions en espiral, en la part conservada encara, sobre la qual estava col·locada l'estàtua de Constantí amb el semblant d'Apol·lo. El palau imperial estava a l'est, el punt per on surt el sol, amb el que s'assimilava a l'emperador. Annex a ell hi havia l'hipòdrom, iniciat per Septimi Sever i completat amb formes grandioses. Per acabar, l'apostoleion, situat al turó més alt de la ciutat contenia les restes mortals de l'emperador Constantí (que va morir a l'any 337), entre esteles dels deixebles de Jesús.

SANTA SOFIA DE CONSTANTINOBLA

Pocs interiors hi ha més sumptuosos que el de la mesquita antiga catedral de Santa Sofia la Major, una obra mestra per excel·lència de l'art bizantí. L'enriqueixen columnes de marbre verd procedents del temple de Diana, a Efeso i altres de pòrfid preses al temple del Sol a Baalbek. Adornen la magnífica cúpula mosaics d'una bellesa singular, que semblen pedres precioses.

A l'any 332 de la nostra era i del seu regnat, l'emperador Constantí el Gran va decidir construir una basílica dedicada a la Santa saviesa en el lloc que ocupava un temple pagà.

Després, l'ambiciós Constantí augmentà les dimensions del temple el qual, posteriorment i després de la seva mort, va patir un espantós incendi l'any 404, dia de la festivitat de Sant Joan Crisòstom i va ser reconstruït per l'emperador Teodosi II l'any 415. Però novament va tornar a ser víctima de les flames quan la terrible sedició ocorreguda a l'any 532.

Teodosi II, emperador

En aquesta revolta es va perdre Santa Sofia i el palau reial que es deia el "Palau Sagrat" i amb ells mil vasos i inestimables tresors. Justinià, potser el més gran de tots els emperadors dels seu temps (527-565) es va prometre a si mateix aixecar una església com ningú al món n'hagués vist mai d'altra.

Des del regnat de Justinià l'Imperi es va estendre des del Càucàs fins a l'estret de Gibraltar i el Mediterrani era un dòcil llac imperial. No hi ha dubte que Justinià va haver de ser un home extraordinari, dèbil i superb, sumptuós i intel·ligent, arravatat i sanguinolent com la mateixa història del seu poble.

Justinià va tancar en un codi, com en una fortalesa, tot el dret antic. Va desplegar un boati i una pompa exquisits i es va casar amb imperial caprici, amb Teodora, una antiga ballarina, potser una prostituta, filla d'un guardià d'òssos de les gàbies imperials per als jocs del circ.

Justinià emperador i Teodora, la muller de Justinià, emperadriu.

Teodora era intel·ligent, com el seu marit, però tenia l'energia que li faltava a ell. En aquella època, el poble vivia en una misèria tràgica que contrastava amb la riquesa daurada i sinistra de la Cort i dels magnats. Les úniques diversions eren les festes del circ, especialment les carreres de cavalls amb quadrigues que corrien a l'hipòdrom.

Dos equips es disputaven eternament la lluita a Constantinoble; els verds i els blaus, i la ciutat i, fins i tot, les famílies, estaven dividides entre els verds i els blaus: ningú no volia quedar indiferent i els emperadors gelosos de divertir el seu poble no economitzen res en el que a diversions es referia. A l'hipòdrom, del qual en queden poques restes, hi cabien unes 40.000 persones del milió que vivia a Constantinoble i els seus suburbis.

El 8 de gener de l'any 532, mentre se celebraven les grans carreres de cavalls, va esclatar la revolta del poble, que va fer tremolar a l'emperador Justinià. La seva dona Teodora li va dir: Cèsar, tu tens tots aquests homes que et són fidels: fuig amb ells. Però jo em quedo i, si he de morir, moriré amb la porpra que vesteixo i no amb la disfressa d'una fugitiva, perquè no oblidis que la porpra és el sudari dels reis.

Aquestes paraules de la seva valenta dona van retornar a Justinià el valor que li faltava i amb el seu vell general Belisari i els seus regiments fidels va aconseguir dominar als revoltats que, després de saquejar i incendiar entre altres coses, l'església de Santa Sofia es van tancar a l'hipòdrom. Allí es van rendir 30.000 rebels i allí mateix se'ls va degollar a tots sense excepció.

Justinià, en aixecar el temple, va adoptar un pla completament nou a fi i efecte d'evitar sinistres. La direcció de les obres va ser encomanada als notables arquitectes Isidor de Mileto i Anthemius de Tales que, en cinc anys, van aixecar la Santa Sofia actual, encara que sense els minarets.

Mosaic procedent del palau imperial bizantí, segle V-VI

El 27 de desembre de 537, l'emperador Justinià, al davant del més enlluernador seguici que mai havia conegut Constantinobla, inaugurava solemnement la nova església de Santa Sofia. Es va obrir la porta reial i llavors el sobirà, oblidant tot el protocol, va córrer cap al centre del temple i mirant al capdamunt de la cúpula va exclamar: ¡Glòria a Déu, que m'ha jutjat digne de realitzar una obra semblant! ¡Salomó, t'he vençut!

Primitivament existia davant l'església un atri rectangular rodejat de pòrtics, excepte en un dels seus costats on començava el temple. Té 77 metres de longitud per 71,07 d'amplada, inclòs el gruix dels murs. Al centre s'hi aixeca una cúpula de 67 metres d'alçada amb un diàmetre de 31 metres perfectament inscrita en un quadrat i descansant sobre els quatre pilars, que formen quatre grans arcs ovals d'una obertura igual a aquest diàmetre. L'espai existent entre els quatre grans arcs el reomplen trompes triangulars o petxines. L'arc oriental i l'occidental, perpendiculars a la nau, porten dues mitges cúpules; i el meridional i el septentrional estan cercats per un mur que sosté les columnes.

Hi ha tres absis al voltant de l'hemicicle de la mitja cúpula oriental, el mateix que succeeix en torn a l'occidental. La part baixa dels murs laterals del temple està dividida en tres pisos que reben llum per innumerables obertures, existint a la part inferior de la gran cúpula solemne, més de 40 finestres.

La construcció d'aquest domo colossal és d'un atreviment inconcebible. S'hi van emprar teules blanques de Rodas, molt més lleugeres que les ordinàries.

Els terratrèmols ocorreguts els anys 533 i 557 el van aclivellar, i enrunà finalment el dia 7 de maig del 558. Com que els primitius arquitectes ja havien mort, s'encarregà a un nebot d'Isidor de Mileto les obres de reconstrucció. La cúpula tornà a ser aixecada novament. El dia en el qual s'obrí de nou l'Església de Santa Sofia al culte fou el 24 de desembre de 563, i hi assistí l'emperador Justinià a la famosa cerimònia d'obertura.

L'aspecte exterior actual de Santa Sofia que està rodejada d'edificis mesquins, difereix enormement del moment en què Justinià el va fer centre de l'Església d'Orient. En lloc de l'orgullosa cúpula antiga se'n va construir una altra semblant que es va haver de reforçar amb contraforts i es troba falta de relleu.

Els turcs hi van fer després algunes altres construccions de sosteniment i li van afegir els minarets, per la qual cosa avui té més aviat un aire de fortalesa que no pas d'una església. Pel seu aspecte extern, no obstant, Santa Sofia mai no hauria pogut superar als grans temples i majestuosos catedrals d'Occident i avui, menys que mai, quan els contraforts, el color quasi carabassa del seus murs i les edificacions contigües li donen un aspecte ingràcil, pobre i fins i tot, deforme.

Però tota aquesta impressió desapareix en entrar al temple, avui museu, tot i la deixadesa amb què la mantenen. En penetrar al recinte un queda impressionat de forma extraordinària. En veure tanta meravella es comprèn perfectament la petulant exaltació de Justinià en creure que havia vençut al rei Salomó.

Una espècie de vertigen assalta al visitants en veure aquesta cúpula com llançada als aires amb un alè únic, apassionat exemple d'elevació cap a Déu, només comparables a les misterioses i delicades agulles gòtiques de les grans catedrals d'Occident.

La megalomania de Justinià més aviat sembla duta per una bogeria divina que per una santa saviesa. I allí queda la cúpula inaudita, la misteriosa església, sostinguda per 107 columnes de marbre.

Justinià va desplegar en el decorat del temple un luxe en desús. Tant que, en succeir la catàstrofe de l'any 558 no va poder ser refeta l'ornamentació en la seva totalitat i fou precis substituir els ornaments d'or per uns altres de plata. Justinià va morir l'any 565.

Abans, la tribuna colossal al centre de la cúpula gran i reservada als emperadors, era tota de plata i marbre. L'absis principal tancava el *Bema* on només podien penetrar-hi el monarca i els sacerdots. Estava separat de la resta de l'església per dotze columnes i un arquitrau, tot també de plata.

Al mig del *Bema* s'hi aixecava l'altar, amb unes grades, santes taules i sòl que es trobaven revestits d'or. Tenia la forma d'un domo i acabava amb una piràmide, el remat de la qual era un globus sostingut per una flor de llis, tot de plata, llevat de la creu final, que era d'or pur i pedres precioses.

Rere l'altar, al fons de l'absis, hi havia el tron del patriarca. Es prodigaren sense taxa les matèries més precioses: marbres de tots els colors, pòrfids, esmalts, metalls, etc. I seguint la tradició, foren despallats de les seves riqueses una sèrie de temples pagans per embellir amb ells la Santa Sofia. Així, vuit columnes de marbre verd es van portar del temple de Diana (o Artemisa), a Efeso, i unes altres vuit de pòrfid pertanyien a Baalbek.

L'església formava part del palau imperial. Els monarques penetraven en ella pel costat del *Fòrum Augustum*. En l'actualitat, tots els ornaments han desaparegut,

Interior de la Basílica de Santa Sofia, decorada amb mosaics, estucs i marbres. Està dominat per l'immens volum de la cúpula. El temple manat edificar per l'emperador Constantí I el Gran, fou reconstruït per Justinia (527-565).

Constantí Dragasés, l'últim emperador d'Orient (1453).

uns per haver-los pres els cavallers que van anar a la quarta croada i uns altres en transformar-se en mesquita.

A començaments de l'any 1453, aquest immens imperi estava tot reduït a la capital de Constantinoble. El governava l'últim emperador d'Orient, Constantí Dragasés, i totes les seves esperances estaven posades en l'ajuda que li podia prestar Occident.

El soltà Mohamet II posà setge a la ciutat amb una impressionant artilleria, una nova arma que els turcs començaren a usar amb eficàcia. Contaven també els invasors amb 300 vaixells dins del mar de Màrmara i havien conquerit ja els Dardanels.

Els bizantins que, en el transcurs de l'últim segle s'havien deslliurat tantes vegades per miracle de la invasió otomana, confiaven també ara en un últim prodigi. Esperaven que Venècia, que Gènova, que

El soltà Mohamet II

França, que el Papa, acudissin en el seu ajut. Però la gran esquadra d'Occident que amb tanta ànsia esperaven no va arribar.

Per altra banda, l'emperador Constantí Dragosés disposava solament d'uns 8.000 homes aptes per al combat, davant d'un exèrcit de 150.000 turcs. Com que el socors esperat tardava es va veure perdut, tot i que confiava que el setge de la ciutat seria llarg perquè la Banyia d'Or estava tancada per unes enormes cadenes i l'armada turca no podria forçar-lo.

Però els bizantins no comptaven amb el geni militar i l'omnipotència de Mohamet II, un dels més grans conqueridors que han existit. Veient que la Banyia d'Or era infranquejable, el soltà astut va concebre la idea

de transportar les naus per la muntanya i aparèixer amb la seva armada al fons del golf que forma la banya d'Or, ja dintre de la ciutat.

A partir d'aquell moment, la sort de Constantí ja estava decidida. Es va saber, a pesar del sigil del superb i pèrfid Mohamet que deia que si un pel de la seva barba

La batalla mora

conegués les seves idees se l'arrencaria immediatament, que l'atac final estava decidit per al 29 de maig de 1453 i a fregar l'alba.

Per última vegada una immensa processó va recórrer els carrers de la ciutat fins a Santa Sofia. I s'explica que diversos signes adversos es van notar durant aquesta rogativa. La Panagia, icona de la verge de Blanquerna, va caure al terra i va quedar-hi com clavada, sense voler-se moure. Una tempesta espantosa va esclatar durant la processó impediend-als que portaven les sagrades icones de poder avançar.

Va ser llavors quan els 100.000 habitants de Constantinobla, aquella orgullosa ciutat imperial que havia arribat a comptar amb un milió, s'adonaren que la Divinitat els havia abandonat i contemplaren horroritzats com una llum sobrenatural apareixia a la cúpula de Santa Sofia durant la nit il·luminant-la com si fos de dia.

L'assalt a la ciutat va començar a les dues de la matinada del dia assenyalat de 29 de maig. Els bizantins van resistir heroicament els atacs ferotges dels invasors, fins que els genízars van aconseguir forçar a sang i foc la muralla. L'emperador Constantí Dragosés va acudir al setge de més perill i ferit de mort va exclamar: "Han pres la meua ciutat i jo encara visc".

Tot s'havia acabat a les nou del matí. En aquell moment es va produir el miracle del convent de Blikli. Es diu que el monjo cuiner estava fregint uns peixos vermells en una paella sense preocupar-se per a res de la batalla ferotge que s'estava produint. Un altre monjo va cridar: "La ciutat ha estat presa". El monjo cuiner va fer un gest d'escepticisme i llavors va dir: "Ho creuré quan vegi aquests peixos saltar fora de la paella". I en aquell moment els peixos van saltar vius de tal manera que van tornar a l'estany, i van nedar amb una part del cos vermella i una altra de torrada, ja que només s'havien fregit la meitat del cos. Per aquesta raó hi ha peixos així a Constantinobla.

Mentre tant, mentre moria l'últim emperador (1453) el 91 dels seus emperadors, Mohamet entrava a la ciutat, a cavall amb el seu brillant seguici de guerra. S'explica que es va dirigir a Santa Sofia on una multitud de sacerdots, dones i nens s'hi havien refugiat. I la llegenda grega assegura que en el moment d'arribar Mohamet a la porta de Santa Sofia, un sacerdot oficiava la missa a l'altar Major. Però quan els turcs van penetrar en el recinte sagrat es va obrir misteriosament una porta i el sacerdot va desaparèixer amb el Calze i la Sagrada Eucaristia.

Seguidament, aquella porta quedà dissimulada i ningú l'ha pogut trobar. Però diuen que aquesta porta es tornarà a obrir i un sacerdot prosseguirà la seva interrompuda missa el dia que Constantinobla torni a ser cristiana.

Mohamet va entrar a Santa Sofia. Però abans de penetrar-hi va descendí del seu cavall, es va agenollà i cobrí el seu cap amb terra en un acte d'humilitat. Després, ja dins de l'Església, va contemplar aquella meravella com enlluernat. Podria dir-se que va ser l'últim que la va contemplar. Girat cap a la Meca va iniciar la seva oració i immediatament van tirar a terra les icones, es van emblanquir les parets i va caure pesadament la creu que durant mil anys havia presidit el temple.

El saqueig de Constantinobla va durar tres dies i tres nits. Els mosaics sobre fons d'or, que decoraven les parets de santa Sofia van ser tapats amb inscripcions turques, amb caràcters dibuixats pel calígraf Richard-chi-sadi-Mustafá Tchelebi, durant el regnat d'Amurates IV. Algunes lletres mesuren 9 metres d'alçada.

Actualment Santa Sofia és una mesquita

Al costat SE del temple Mohamet II va fer construir un alminar i dos pilars. Salim II hi va afegir un nou alminar i Amurates II els dos restants i l'enorme mitja lluna de la cúpula. En un nínxol a la dreta hi ha avui la tribuna dels imams i faquirs i a l'esquerra la del soltà revestida d'or.

La nit del Ramadà milers de làmpares il·luminen aquesta mesquita, que ha servit de model a tots els altres temples musulmans que posteriorment s'han construït a Constantinoble, pel fet de ser l'obra mestra per excel·lència de l'art bizantí i un dels temples més importants que es coneixen.